

BADIIY ADABIYOTLARDA DINIY G'OYALARNING AKS ETISHI*Qo'shbaqova Muhayyo**tadqiqotchi, SamDCHTI**E-mail: kushbakovamukhayyo@gmail.com*

Annotatsiya. Ushbu maqolada badiiy adabiyotda diniy g'oyalarning roli hamda ahamiyati, dinning adabiyotga singish jarayoni va ta'sir kuchi, shuningdek, badiiy asarning diniy masalalar asosiga qurilayotganlik masalasi hamda bugungi davr shaxsi ruhiyatiga diniy-ma'rifiy adabiyotning ta'siri haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: adabiyot, g'oya, Shahzad Latif, "Qur'on", "Injil", Sharq adabiyoti, Alisher Navoiy, Said Ahmad, Tohir Malik, "axloq kitobi".

Аннотация. В данной статье говорится о роли и значении религиозных идей в художественной литературе, процессе и влиянии религии в литературе, а также о проблеме создания художественной литературы на основе религиозной тематики, влиянии религиозно-просветительской литературы на психика современного человека.

Ключевые слова: литература, идея, Шахзад Латиф, «Коран», «Библия», восточная литература, Алишер Навои, Саид Ахмед, Тахир Малик, «моральная книга».

Abstract. This article discusses the role and importance of religious ideas in fiction, the process and influence of religion in literature, as well as the issue of the construction of a work of art on the basis of religious issues, and the influence of religious-enlightenment literature on the psyche of the modern individual.

Key words: literature, idea, Shahzad Latif, "Quran", "Bible", Eastern literature, Alisher Navoi, Said Ahmad, Tahir Malik, "Book of Ethics".

Badiiy adabiyot mavzusi ijtimoiy hayot va unda sodir bo'layotgan hodisalar va o'sha davr shaxsi bilan bog'liq holda o'zgarib, yangilanib turishi hech kimga sir emas. Yana shunday bir omil borki, adabiyot bilan doim uzviy bog'liqdir. "Bir qarashda adabiyot va din alohida ikki sohaga tegishlidek ko'rinsa-da, aslida ular bir-biri bilan o'zaro chambarchas bog'liq va ajratilmasdir, go'yoki bir vujudning ikki a'zosi kabi".[1] Shahzad Latif o'zining ilmiy ishida adabiyotni jismga, dinni jonga qiyoslashi ham fanda yangilik bo'lmasa-da, azaldan adabiyot va din ajralmas birlik sifatida qaralishini yana bir bor tasdiqlaydi. "Qur'on", "Injil" kabi muqaddas kitoblarda rivoyatlar, hikoyatlarning kelishi, ulardagi badiiy-tasviriy vositalarning aks etishi, umuman olganda tasvir uslubi badiiy adabiyot obyekti sifatida chuqur o'rganilgan hamda o'rganib kelinmoqda. Bugungi kunda ko'pgina olimlar adabiyotning ayrim janrlari, xususan, she'riyat va drama bevosita diniy marosimlardan kelib chiqqanligini tez-tez ta'kidlaydilar. Bunday qarash adabiyotning barcha janr hamda adabiy turlariga tegishli bo'lmasa-da, asli ruminiyalik diniy olim Mircea Eliade eposning ayrim turlarining kelib chiqishi shamanizm amaliyotiga

bog'liqligini ta'kidlaydi. "Adabiyotning dinga munosabatining eng muhim va ko'zga ko'ringan xususiyatlaridan biri bu – og'zaki adabiyot ham, yozma adabiyot ham tarixda diniy g'oya va harakatlarni saqlash hamda yetkazish vazifasini bajargan".[2]

Sharq adabiyotida diniy g'oyalar esa alohida mavzu bo'lib, g'arbdan ko'ra sharq adabiyotida din uzoq yashagan va hozirgi kunda ham yashab kelmoqda. Sharq adabiyotini dinsiz, diniy tafakkursiz tasavvur qilish mushkul masala. Eng qadimgi hind, eron, misr adabiyotiga nazar tashlaydigan bo'lsak, buning yaqqol dalillariga duch kelamiz. Sharqda, asosan, islom dini paydo bo'lganidan keyin dinning adabiyotga ta'siri sezilarli darajada ortdi. Albatta, islomgacha bo'lgan davrda ham ta'sir yo'q edi deya olmaymiz (dunyoning yaralishi haqidagi miflar, rivoyatlar, kultlar, hindlarning "Kalila va Dimna", "Panchatantra" asarlari, zardushtiylarning "Avesto" kitobi va boshqalar).[3] Xususan, sharq badiiy adabiyotida yangi tushunchalar paydo bo'la boshladi. Hamd (insoniyatni, hayvonot, nabototni- bu dunyoda mavjud jamiki yaratiqni, borliqni xilqat qilgan Zot-Allohnin madh etuvchi, ulug'lovchi adabiy parcha), na't (olamlarning yaralishiga sabab bo'lgan zot, Ollohning elchisi va payg'ambari, rasulimiz Muhammad (s.a.v.)ning ta'rif hamda tavsiflari keltirilgan matn), me'rojnoma (Islom dinini olib kelgan Zotning Buyuk Olloh huzuriga chiqqan kechalari-Me'roj kechasi tasviri keltirilgan badiiy matn) yozish an'ana tusini oldi. Mumtoz adabiyotning asosini tashkil qilgan "tasavvuf" tushunchasi paydo bo'ldi.[4] Deyarli har bir asar tasavvuf ta'limoti asosida yaratildi. Shu tariqa din va adabiyot so'zlari yonma-yon qo'llana boshladi. Insonlar adabiyot orqali ham dinni anglay boshladi. Kishilar qalbiga adabiyot orqali din singa boshladi.

Alisher Navoiyning asarlarini o'rganib u kishi ko'z o'ngimizda shariat va tasavvuf ilmining chuqur bilimdoni, nazariyotchisi sifatida namoyon bo'ladi. Xususan o'rta asrlarning yetuk shoiri va davlat arbobi Davlatshoh Samarqandiy Alisher Navoiyni "Mir Nizomiddin", ya'ni "dinning nizomi – qonuni" deb bejiz ulug'lamagan. Hazrat Navoiyning deyarli barcha asarlarida, xususan, "Xamsa" dostonlarining muqaddimalarida Allohga hamd, Payg'ambarga na't, munajat va Rasululloh s.a.v madhining mavjudligiyoq bu fikrni tasdiqlaydi.[5]

Hazrat Alisher Navoiy asarlari sharq islom adabiyotining yuksak namunalari. Buyuk mutafakkirning badiiy ijodda kamolot darajasiga ko'tarilishida quyidagi ijtimoiy-ma'rifiy va badiiy-estetik omillar asos-zamin bo'lgan:

1. Qur'on va Sunnatni mukammal o'rganib, butun hayoti davomida islom shariatining bu ikki mo'tabar manbasiga og'ishmay amal qilgani.

2. Buyuk islom mutafakkirlari, tasavvuf allomalari asarlarini o'rgangani hamda ulardagi g'oyalarni muttasil rivojlantirib va boyitib, asarlarida yuksak darajada badiiy talqin eta bilgani.

3. O'zi mansub turkiy xalqning, o'zbekning tarixini mukammal bilgani, butun ijodiy-ilmiy salohiyatini millatning or-u nomusi, shonu sharafini himoya qilish, yuksaltirish yo'liga safarbar eta olgani.[6]

Umuman olganda, ulug' mutafakkir Alisher Navoiy ijodining irfoniy-falsafiy va adabiy-estetik asoslari Qur'oni karim va hadisni sharifga tayanadi. Buyuk shoir poetik

mazmun va shaklda ham, poetik obraz va uslubda ham, badiiy san'atlarni qo'llash va vazn tanlashda ham ana shu ikki mo'tabar manbaga asoslangan. Eng ahamiyatli jihati, hazrat Alisher Navoiy islom ma'rifati asoslarini adabiy-estetik mezon bilib, asarlarida yuksak badiiy talqin etish barobarida, muqaddas dinimiz arkonlariga bir umr mukammal darajada amal qilib yashagan.

Zamonaviy o'zbek adabiyotida ham Qur'oni Karim oyatlari, hadislar, diniy rivoyatlar kabilarni bir qancha asarlarda ko'rishimiz mumkin. Masalan, o'zbek yozuvchisi Said Ahmadning "Qorako'z majnun" hikoyasiga Qur'oni Karim Baqara surasining 217-oyati ("Sizlardan qaysi biringiz o'z dinidan qaytsa va shu kofirligicha o'lsa, bas, ana o'shalarining (qilgan savobli) amallari xabata (bekor) bo'lur, ular do'zax ahlidurlar va u yerda mangu qolurlar") hamda "Al jome al-Kabir"da kelgan hadis ("Jannatga kiradigan o'n nafar hayvondan biri bu "Ashobi kahfning vafodor itidir") larning epigraf qilib olinganligi, musulmon kishi uchun murtad bo'lishlikdek og'ir musibat yo'qligini badiiy talqinda ifodalanishini misol qilib keltirish mumkin.[7] Shuningdek, bugungi kunning taniqli yozuvchisi Ulug'bek Hamdamning "Isyon va Itoat" (roman e'tiqod va iymon masalalariga bag'ishlangan bo'lib, asar qahramonlari tiriklik mantig'i va ruh halovatini har ikki dunyo to'g'risidagi mushohadalar yordamida idrok etishga urinadi.[8] Muallifning "Muvozanat" kabi romanlarida ham inson psixikasida, ruhiyatida diniy aqidalarning qanday ahamiyat kasb etishi masalalariga biroz bo'lsa-da to'xtalib o'tiladi.[9] Bir qancha vaqt dindan ajragan adabiyotga qayta diniy ruhni kirgizgan ijodkorlardan yana biri sevimli yozuvchimiz Tohir Malikdir. Adib o'zining islom nuri bilan to'yingan, butunlay diniy mafkura bilan qamralgan bir qator asarlarini ommaga taqdim etdi. Tohir Malikning "Mehmon tuyg'ular", "Iymonlashish umidi", "Odamiylik mulki" kabi asarlari yuqorida aytilgan asarlar sirasiga kiradi. Xususan, "Odamiylik mulki" kitobi diniy-falsafiy ruhda bitilgan bo'lib, yozuvchi ushbu asariga muqaddas Qur'oni Karimdan "Isro" surasining 70-oyatini epigraf qilib oladi: "Darhaqiqat, biz Odam bolalarini aziz va mukarram qildik va ularni barru-bahrda- quruqlik va dengizda (ot-ulov va kemalarga) chiqarib qo'ydik hamda ularga halol-pok narsalardan rizq-u ro'z berdik va ularni O'zimiz yaratgan juda ko'p jonzotlardan afzal-ustun qilib qo'ydik".[10] Ushbu kitob "axloq kitobi" deya nomlanib, unda ilm olish fazilatlarini, ota-ona haqlari, silayi rahm masalalari, husni xulq qoidalari, er-xotinlik hamda nikoh shartlari, til talofatlari kabi masalalarga islom nuqtayi nazaridan yondashgan holda qalam yuritiladi.

Yuqorida tilga olinib kelinayotgan din mavzusi ko'plab badiiy asarlarda aks etayotganligi hamda bunday asarlarning tez sur'atlarda kitobxonlar qo'lga borib tushayotgani bugungi zamon o'quvchisining aynan shunday asarlarga bo'lgan ehtiyoji ortganligini ko'rsatadi. Albatta, buni yangi bosqich deyish mumkinmi yo'qmi- vaqt ko'rsatadi. Bunday asarlarning aksarining umri qancha ekanligi ham bizga hozircha qorong'u, lekin o'quvchilar qo'lga yetib borgan har qanday asarni tavsiflash, adabiy tahlil chig'irig'idan o'tkazish adabiyotshunoslikning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "Glimpses of Religion in English Literature". Shahzad Latif Chaudhary. American International Journal of Contemporary Research. Vol.3 No. 12; December 2013.
2. "Literature: Literature And Religion". Article of the website <http://encyclopedia.com>
3. "Adabiyotshunoslik nazariyasi". Hotam Umurov, "Xalq me'rosi", Toshkent, 2004.
4. Ahmadova O'., Badiiy adabiyotda diniy g'oya va mafkuralarning o'rni hamda ahamiyati, Innovative Development in Educational Activities, Volume 2 | Issue 23 | 2023
5. <https://kh-davron.uz/kutubxona/alisher-navoiy/dilnavoz-yusupova-alisher-navoiyning-diniy-va-tasavvufiy-asarlari.html>
6. Jabborov N., Alisher Navoiy ijodining islomiy-ma'rifiy asoslari, "Alisher Navoiy adabiy va ilmiy merosini o'rganish masalalari" Volume 4 | Conference Proceedings 1 | 2023
7. "Qora ko'z majnun", Said Ahmad, "O'zbekiston", Toshkent, 2013.
8. "Isyon va itoat", Ulug'bek Hamdam, "Yangi asr avlodi", Toshkent, 2018.
9. "Muvozanat", Ulug'bek Hamdam, "Sharq", Toshkent, 2007.
10. "Odamiylik mulki", Tohir Malik, Tohir Malik nomidagi nashriyot uyi, 2021.